

Л. А. Радомська (Україна, Вінниця)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ІМЕННИКИ-ЮКСТАПОЗИТИ ЗІ ЗНАЧЕННЕВО РІВНОПРАВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

З'ясування особливостей структури і семантики термінологічних одиниць, вивчення системних відношень між ними, виокремлення способів творення термінів перебувають у колі актуальних лінгвістичних проблем. Поглиблення інтелектуалізації української літературної мови, тенденція до розвитку аналітизму, економності і сконденсованості в сучасному українському словотворенні сприяли збільшенню словотворчого потенціалу компактних за структурою термінів – юкстапозитів. Традиційно термінологічні іменники-юкстапозити виокремлюють у межах галузевих терміносистем (праці М. Гонтар, Л. Козак, Т. Лепехи, А. Ніколаєвої, І. Процик, Л. Філюк, О. Чорної та ін.). Проте узагальнення щодо специфіки побудови, семантичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів остаточно не встановлені, що зумовлює **актуальність** дослідження.

Метою наукової розвідки є вивчення термінологічних іменників-юкстапозитів зі значеннево рівноправними відношеннями між компонентами. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) обґрунтувати поділ термінологічних іменників-юкстапозитів на дві основні групи за семантичним критерієм – із рівноправними та нерівноправними складниками; 2) визначити особливості семантичної структури термінологічних іменників-юкстапозитів зі значеннево рівноправними складниками; 3) з'ясувати типи семантичних відношень між рівноправними компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів.

Джерельною базою дослідження слугували понад 80 іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами, дібраних із загальнонаукових, науково-технічних та галузевих термінологічних словників сучасної української мови, а також деривати з наукової, науково-популярної та навчальної фахової літератури і видань Інтернету.

Термінологічні іменники-юкстапозити (ТІЮ) – особлива категорія компактних за структурою лексичних одиниць, утворених складанням двох чи більше слів без сполучних голосних за допомогою дефіса [3, с. 255]. Характерною особливістю іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць є неоднорідність семантичного зв'язку між їхніми компонентами. У сучасному українському мовознавстві традиційно виокремлюють два типи *логіко-синтаксичних відношень* між компонентами іменників-юкстапозитів і відповідно розрізняють: 1) рівноправні в значенневому плані компоненти, коли такі іменники утворені зі сполучень

сурядного характеру, які поєднують у собі як антонімії, так і синонімії відношення (*південь-північ, ввіз-вивіз, розтяг-стиск, спогади-думи, стежки-доріжки, купівля-продаж, повторення-відтворення*); 2) нерівноправні компоненти, коли логікозалежні й синтаксичні відношення між ними послаблені [1, с. 266]. Проте загальне значення іменника-юкстапозита впливає з лексико-семантичних значень його компонентів та семантичних відношень між ними. До того ж значення юкстапозита не є сумою значень його компонентів, а «має інше, нове, семантичне навантаження, яке ґрунтується на відношеннях між ними» [5, с. 7]. Це пояснюємо тим, що ТЮ як одиниці лексичного рівня чітко відмежовані від синтаксичних одиниць за такими структурно-семантичними ознаками: 1) постійна номінативність, для якої характерна цілісність значення і відтворюваність; 2) ідіоматичність лексичного значення; 3) цілісне оформлення [2, с. 202]. Тому для вивчення структурно-семантичних особливостей ТЮ запропоновано використовувати насамперед семантичний критерій. Залежно від словотвірної мотивації та взаємозв'язку між компонентами ТЮ поділено на дві групи: ТЮ зі значеннєво нерівноправними компонентами та ТЮ зі значеннєво рівноправними компонентами.

ТЮ з рівноправними компонентами в українській термінологічній лексиці представлені обмежено: виявлено понад 80 лексем, що становлять 6 % від загальної кількості ТЮ. За ступенем безпосередньої мотивованості змістом складників такі юкстапозити поділяємо на: 1) ТЮ, утворені із сурядних словосполучень, мотивовані сукупністю всього змісту кожного зі складників; 2) ТЮ, утворені за словотвірною моделлю сурядного типу, мотивовані сукупністю лише частини змісту кожного зі складників.

Компоненти іменників-юкстапозитів **першого типу** поєднані **антонімійними відношеннями** (24 % від кількості юкстапозитів із рівноправними компонентами). Основною одиницею аналізу антоніміїчних відношень вважаємо термінологічну антоніміїчну пару (ТАП), що зумовлено особливостями структури іменників-юкстапозитів. За видами поняттєво-семантичних зв'язків виокремлено чотири групи термінологічних іменників-юкстапозитів: 1) комплементарні ТАП, компоненти яких позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок: *гістерон-протерон, мажор-мінор, купівля-продаж* та ін.; 2) векторні ТАП, у яких компоненти-антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-зворотні дії, ознаки або два протилежно спрямовані напрями, відношення тощо: *відщеплення-приєднання, розтяг-стиск, завантажувач-вивантажувач* та ін.; 3) контрарні ТАП, обсяги видових понять якої становлять лише частину обсягу спільного для них родового поняття й між

ними можливе одне або кілька проміжних понять, напр., *горіння-гасіння*;
4) координатні ТАП, компоненти-антоніми яких позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка, напр., *вхід-вихід* [4, с. 203].

Компоненти ТЮ **другого типу** структуровані на основі співвідносних та синонімічних відношень. Установлено, що термінологічні іменники-юкстапозити зі **співвідносними відношеннями** в групі іменників-юкстапозитів із рівноправними компонентами становлять найбільшу групу – 50 лексем (68,1%). За семантичною мотивацією вони неоднорідні, репрезентовані двома схемами: 1) перехрещування і взаємодоповнювання семантики складників ТЮ, напр.: *блюмінг-слябінг, полька-мазурка, вольт-ампер, вольт-кулон, мах-ом, збирання-зварювання, згортка-розгортка, вибирання-зберігання, перетворення-самокоригування* та ін.; 2) взаємна конкретизація складників ТЮ, напр.: *альманах-журнал, бібліотека-музей, диван-ліжко, тижневик-журнал, дайджест-журнал, фабрика-кухня* та ін.

Синонімічними відношеннями пов'язані компоненти порівняно незначної кількості термінологічних іменників-юкстапозитів (10 лексем – 7,9%). На позначення компонентів таких іменників-юкстапозитів послуговуємося терміном «термінологічне синонімічне об'єднання» (ТСО), яке в структурі іменників-юкстапозитів є замкненою двокомпонентною групою термінів, що не підлягає зміні, оскільки іменники-юкстапозити характеризуються ідіоматичністю та цілісним оформленням [6, с. 114]. Значення компонентів може збігатися лише частково, тобто вони є переважно відносними, а не абсолютними синонімами, напр.: *блокування-замикання, зв'язок-контакт, еталон-зразок, кінець-консоль* тощо.

Отже, ТЮ із значеннєво рівноправними компонентами становлять групу термінів, що відрізняються ступенем безпосередньої лексичної мотивації й утворені із сурядних словосполучень або за словотвірною моделлю сурядного типу. Вони репрезентують три типи семантичних відношень: співвідносні, антонімічні та синонімічні. Перспективним напрямом дослідження термінологічних іменників-юкстапозитів є вивчення особливостей вияву семантичних відношень в окремих терміносистемах.

Література

1. Азарова Л. Є. Структурна організація складних слів (концепція «золотої пропорції») : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Азарова Лариса Євстахіївна. – К., 2002. – 458 с.
2. Азарова Л. Є. Структурна та фонетична побудова складних одиниць у концепції «золотої» пропорції : монографія / Л. Є. Азарова. – Вінниця : Віноблдрукарня, 2001. – 284 с.

3. Радомська Л. А. Вивчення обсягу поняття «юкстапозит» у сучасному мовознавстві / Л. А. Радомська // Методичні студії : зб. наук.-метод. праць / укл. М. Вінтонів (відпов. ред.) [та ін.]. – Вінниця : ДонНУ, 2015. – Вип. 4. – С. 249 – 260.

4. Радомська Л. Антонімічні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах / Людмила Радомська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2013. – Вип. 18. – С. 201 – 204.

5. Радомська Л. А. Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л. А. Радомська. – Вінниця, 2016. – 20 с.

6. Радомская Л. А. Существительные-юкстапозиты украинской терминологии с синонимическими компонентами / Л. А. Радомская // Мир языков: ракурс и перспектива : [Электронный ресурс] : материалы VI Международной науч.-практ. конф., Минск, 22 апреля 2015г. – В 7 т. – Т. 2 / редкол. : Н. Н. Нижнева (отв. ред.) [и др.] Электрон. текстовые дан. – Минск : БГУ, 2015. – С. 111 – 117.